

บทที่ ๓

จักรวรรดินโปเลียน (ค.ศ. ๑๘๐๔ - ๑๘๑๕)

รัฐธรรมนูญฉบับปีที่ ๗ ได้รับการแก้ไขในรายละเอียดบางอย่าง ซึ่งบางครั้งก็มีการเรียกรัฐธรรมนูญฉบับที่ได้รับการแก้ไขนี้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับปีที่ ๑๒ (Constitution of the Year XII) ซึ่งระบุในวรรคแรกของรัฐธรรมนูญว่า "รัฐบาลของสาธารณรัฐมอบความไว้วางใจให้แด่องค์จักรพรรดิ" และข้อความต่อจากนั้นก็ระบุว่าให้มีการสืบราชสันตติวงศ์ในตระกูล โบนาปาร์ต รูปแบบการปกครองที่ผสมกันเช่นนี้เห็นได้จากเงินเหรียญของฝรั่งเศส ซึ่งด้านหนึ่งมีคำว่า สาธารณรัฐฝรั่งเศส (Republique Française) และอีกด้านหนึ่งมีคำว่าจักรพรรดินโปเลียน (Napoléon Empereur)^๒

เพื่อให้พระราชพิธีสถาปนาการเข้าดำรงตำแหน่งจักรพรรดิศักดิ์สิทธิ์และได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติมากขึ้น นโปเลียนจึงได้เชิญเสด็จองค์สันตปาปามาร่วมในพระบรมราชพิธีราชาภิเษกในเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๘๐๔ ในขั้นแรกสันตปาปาไพอัลที่ ๗ ได้รับการประกันจากผู้แทนของนโปเลียนว่าองค์สันตปาปาจะเป็นผู้เจิมน้ำมันและสวมมงกุฏให้นโปเลียนในพระราชพิธีนี้ แต่เมื่อวาระสำคัญมาถึง นโปเลียนกลับรับมงกุฏมาจากองค์พระสันตปาปาและสวมลงบนพระเศียรของพระองค์เอง ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการประกาศว่า พระองค์นั้นอยู่เหนืออำนาจใด ๆ ในพื้นพิภพนี้^๓ และในพระราชพิธีเดียวกันนี้ ซึ่งประกอบภายในมหาวิหารนอตร์ดาม (Notre Dame) นโปเลียนก็ได้สวมมงกุฏให้แก่พระนางโยเซฟินด้วย^๔ ขณะที่ทรงรับตำแหน่งจักรพรรดินั้นนโปเลียนทรงมีพระชนมายุได้ ๓๕ ชันษา

แม้ในทางปฏิบัติอำนาจการปกครองของกงสุลตลอดชีวิตและจักรพรรดิจะทับซ้อนกัน แต่ตำแหน่งและฐานะของจักรพรรดิเปลี่ยนความรู้สึกทั้งของนโปเลียนและชาวฝรั่งเศส แต่เดิมนั้นหลักการสาธารณรัฐนั้นเป็นที่นิยมของชาวฝรั่งเศส แต่ตำแหน่งจักรพรรดิทำให้ชาวฝรั่งเศสผูกพันกับคำว่า "เกียรติภูมิ" มากยิ่งขึ้น ความรักชาติ และลัทธิวีรคติได้ฟื้นตัวขึ้นและนำชาวฝรั่งเศสเข้าผูกพันกับแนวจักรวรรดินิยมด้วย คือชื่นชมกับความยิ่งใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะ

นโปเลียนได้สาบานพระองค์ว่า จะไม่ปกครองประเทศเพียงเพื่อผลประโยชน์และความสุขแห่งประชาชนชาติฝรั่งเศส แต่เพื่อเกียรติยศและชื่อเสียงของชาวฝรั่งเศสด้วย ทำให้ชาวฝรั่งเศสได้ย้อนรอยความรู้สึกในอดีต คือ ต้องการให้มีผู้นำที่เข้มแข็งที่สามารถนำเกียรติยศมาสู่ประเทศ คตินิยมเช่นนี้จะนำไปสู่การสร้างความยิ่งใหญ่ของชาติฝรั่งเศสด้วยการเบียดเบียนชาติอื่น ด้วยเหตุนี้เอง จะทำให้ชาติยุโรปอื่น ๆ รวบรวมกำลังกันต่อต้านฝรั่งเศส ซึ่งจะทำให้จักรวรรดิของนโปเลียน ประสบความหายนะในที่สุด

สงครามระหว่างฝรั่งเศสกับอังกฤษและการรวมพันธมิตรครั้งที่ ๓ (the Third Coalition)

การเริ่มต้นสงครามระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษซึ่งเกิดขึ้นอีกในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๐๓ นั้น เกิดขึ้นเพราะนโปเลียนยังต้องการขยายอำนาจของพระองค์ต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง และพระองค์เองก็ไม่ได้ตั้งพระทัยที่จะให้สถานะภาคพื้นทวีปในยุโรปเป็นดังเช่นที่ดำรงอยู่ พระองค์บังคับให้สาธารณรัฐซิซิลีเปลี่ยนชื่อเป็นสาธารณรัฐโรมันที่มีพระองค์เป็นประธานาธิบดี และเปลี่ยนชื่อสาธารณรัฐเป็นสาธารณรัฐอิตาลี (Italian Republic) ฝรั่งเศสยังได้ผนวกเอาแคว้นปีเอมอนต์ไว้เป็นส่วนหนึ่งของฝรั่งเศส พระองค์ยังแทรกแซงในข้อขัดแย้งระหว่างพวก centralists และ federalists ในสาธารณรัฐเฮลเวติก (Helvetic) โดยการไกล่เกลี่ยความแตกแยกและสถาปนาสหพันธรัฐสวิส (Swiss Confederation) ขึ้น ซึ่งได้กลายเป็นพันธมิตรของฝรั่งเศสต่อมา^๕

ฝรั่งเศสมีที่ท้าวว่าจะรื้อฟื้นแผนการขยายอำนาจไปทางเมดิเตอร์เรเนียนตะวันออกอีกครั้งหนึ่ง โดยเฉพาะข้อเสนอของพันเอกโฮเรซ เซบาสตินิ (Colonel Horace Sebastiani) ซึ่งนโปเลียนส่งไปสำรวจดินแดนแถบนี้ได้กล่าวว่าฝรั่งเศสควรเข้ายึดอียิปต์ไว้ เพราะความอ่อนแอทางการทหารของอียิปต์ ท่าทีของฝรั่งเศสดังกล่าวทำให้อังกฤษไม่ไว้วางใจ^๖

นอกจากนี้การที่นโปเลียนพยายามทำลายความเป็นผู้นำทางการค้าและการเป็นเจ้าอาณานิคมของอังกฤษ ทำให้การขัดแย้งระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสทวีมากขึ้น จนถึงขั้นที่ต้องตัดสินด้วยการทำสงครามกันอีก

ความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสนำไปสู่สงครามในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๐๓ นโปเลียนได้อ้างว่าการที่อังกฤษไม่ยอมถอนตัวออกจากเกาะมอลตาเป็นสาเหตุของสงครามครั้งนี้ ซึ่งความจริงแล้ว เป็นเพียงข้ออ้างในการก่อสงครามขึ้นอีก เพราะการขยายอำนาจของนโปเลียนในภาคพื้นทวีป ทำให้อังกฤษจำต้องควบคุมเกาะมอลตา สงครามที่เกิดขึ้นนั้นยืดเยื้อต่อกันเป็นเวลา ๒ ปีโดยไม่มีฝ่ายใดแพ้ชนะโดยเด็ดขาด เพราะอังกฤษมีชัยชนะในการรบทางนาวิกและสามารถควบคุมเขตน่านน้ำได้ ในขณะที่ฝรั่งเศสได้รับชัยชนะในการรบทางภาคพื้นทวีปยุโรป

พันธมิตรครั้งที่ ๓ (Third Coalition) ค.ศ. 1804- 1805

ในต้น ค.ศ. ๑๘๐๔ พระเจ้าซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ ๑ (Tsar Alexander I) แห่งรัสเซียได้ตรงตอบรับคำเชิญเข้าร่วมเป็นพันธมิตรของอังกฤษในการต่อต้านฝรั่งเศสด้วยเหตุผล ๒ ประการ คือ

๑. พระองค์ทรงเห็นว่านโปเลียนละเมิดกติกาของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยเฉพาะกรณีการลักพาตัวคุกแห่งองเชียง จากรัฐอิสระเช่น บาเดน .
๒. อำนาจของนโปเลียนคุกคามต่อผลประโยชน์ของรัสเซียในหมู่เกาะไอโอเนียนในแหลมบอลข่านและในยุโรปตอนกลาง ซึ่งซาร์อเล็กซานเดอร์ถือว่าพระองค์เป็นผู้คุ้มครอง^๗

ในครั้งแรกจักรพรรดิฟรานซิสที่ ๒ แห่งออสเตรียทรงส่งเลพระทัยในการเข้าร่วมเป็นพันธมิตรครั้งที่ ๓ เพื่อร่วมต่อต้านนโปเลียน แต่เมื่อนโปเลียนทรงเพิ่มการควบคุมดินแดนอิตาลีตอนเหนือทำให้ออสเตรียเข้าร่วมทำสัญญาป้องกันร่วมกับรัสเซียในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. ๑๘๐๕

ซึ่งระบุว่าทั้งสองประเทศจะร่วมกันต่อต้านการรุกรานของฝรั่งเศสในอิตาลีและดินแดนเยอรมนี และเมื่อโปเลียนยึดลินพระทัยใน ค.ศ. ๑๘๐๕ ที่จะผนวกสาธารณรัฐอิตาลีเยน (Italian Republic) เข้ากับราชอาณาจักรอิตาลี (Kingdom of Italy) โดยพระองค์จะเป็น กษัตริย์ ออสเตรียก็ได้เข้าร่วมกับอังกฤษและรัสเซียเป็นพันธมิตรครั้งที่ ๓ การเคลื่อนพลของ กองทัพบกออสเตรียทำให้โปเลียนมีข้ออ้างในการที่พระองค์จะเคลื่อนกำลังกองทัพฝรั่งเศส จากช่องแคบอังกฤษมายังพรมแดนด้านแม่น้ำไรน์ สมพันธมิตรครั้งที่ ๓ (Third Coalition) ประกอบด้วยอังกฤษ รัสเซียและออสเตรียซึ่งได้เข้าร่วมด้วยในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๐๕ และ อีก ๒ เดือนต่อมาก็ได้โจมตีพันธมิตรของนโปเลียนคือบาวาเรีย ขณะนั้นนโปเลียนกำลังขมุนผล ต่อต้านอังกฤษที่ช่องแคบ พระองค์ได้เดินทัพจากฝรั่งเศสข้ามแม่น้ำไรน์เข้าสู่บาวาเรียอย่างรวดเร็ว ล้อมอยู่ ๑๔ วันก็ตีทัพออสเตรีย ภายใต้การนำของนายพลแมค (General Mack) จับเชลยได้ ๔๘,๐๐๐ คน และเดินทัพเข้ายึดกรุงเวียนนา และที่เมืองอัสเตรลิตซ์ (Austerlitz) ซึ่งอยู่ห่างไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของเวียนนา ๗๐ ไมล์ นโปเลียนได้ตัด กองทัพผสมของออสเตรียและรัสเซียออกเป็น ๒ ส่วน และสังหารศัตรูกว่าครึ่ง จับเชลยได้ถึง ๒๗,๐๐๐ คน ฝ่ายฝรั่งเศสสูญเสียกำลังทหารประมาณ ๘,๐๐๐ คน

แม้ว่าการรบทางบกนโปเลียนจะได้ชัยชนะอย่างงดงาม แต่ทางเรือนั้นกองทัพ เรือที่นโปเลียนอุตสาหสร้างล้มไว้ได้ปะทะกับทัพเรืออันเกรียงไกรของอังกฤษภายใต้การนำของ นายพลเรือเนลสัน (Nelson) เนลสันได้ทำลายกองทัพเรือผสมของฝรั่งเศสและสเปนที่นาศที่ ทราฟัลการ์ (Trafalgar) เมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๘๐๕ วิลเลเนฟ (Villeneuve) แม่ทัพเรือฝรั่งเศสปราชัยอย่างยับเยิน แม้ว่าเนลสันจะเสียชีวิตในการรบครั้งนี้ แต่อังกฤษก็ได้ เป็นเจ้าทะเลแต่ผู้เดียว และนโปเลียนได้ล้มเลิกแผนการบุกอังกฤษเพราะความพินาศของกองทัพ เรือฝรั่งเศสในการรบครั้งนี้

นโปเลียนทรงทำสงครามกับออสเตรียมาถึง ๓ ครั้งแล้ว และทุกครั้งออสเตรีย เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ เพื่อไม่ให้ออสเตรียมีโอกาสทำสงครามกับฝรั่งเศสเป็นครั้งที่ ๔ พระองค์จึงบังคับ

ให้ออสเตรียลงนามในสนธิสัญญาเพรสเบิร์ก (Pressburg) นโปเลียนรวมเอาเมืองเวเนเซีย เข้ากับสาธารณรัฐซาลไพน์ (Cisalpine Republic) ส่วนด้านชายฝั่งอาเดรียติก (Adriatic) คือเมืองอิสเตรียและดาลมาเชีย (Dalmatia) นั้นผนวกเข้ากับฝรั่งเศส สวาเบีย (Swabia) ถูกรวมเข้ากับวูร์เทมเบอร์ก (Württemberg) และไทโรล (Tyrol) ถูกโอนให้บาวาเรีย รัฐพันธมิตรของฝรั่งเศส ในปีรุ่งขึ้น นโปเลียนก็รวมรัฐเยอรมันเล็ก ๆ เข้าด้วยกัน โดยมีพระองค์เป็นผู้อารักขารัฐเหล่านี้ เรียกว่าสหพันธรัฐแห่งแม่น้ำไรน์ (The Confederation of the Rhine) เพื่อเป็นกันชนต่อต้านออสเตรียและรัสเซีย สหพันธรัฐฯ ดังกล่าวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิฝรั่งเศส

ปรัสเซีย กษัตริย์เฟรเดอริควิลเลียมที่ ๓ (Frederick William III) ซึ่งมี นโยบายการเมืองที่ไม่แน่นอน ในระหว่าง ค.ศ. ๑๘๐๓-๑๘๐๖ พระองค์กลับเปลี่ยนการเป็นพันธมิตร กับรัสเซียหรือกับฝรั่งเศสไม่น้อยกว่า ๖ ครั้ง นโปเลียนรับประกันต่อเฟรเดอริคว่าสหพันธรัฐ แห่งแม่น้ำไรน์ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในการต่อต้านปรัสเซีย แต่อังกฤษและรัสเซียเตือนว่านโปเลียน ต้องการต่อต้านปรัสเซีย ข้า้เฟรเดอริคยังไม่ได้รัฐแฮโนเวอร์ (Hanover) ที่นโปเลียนสัญญาว่า จะยกให้ ดังนั้นใน ค.ศ. ๑๘๐๖ เฟรเดอริคก็เข้าร่วมในพันธมิตรครั้งที่ ๔ (Fourth Coalition) ซึ่งประกอบด้วยอังกฤษ รัสเซียและสวีเดน ในวันที่ ๗ ตุลาคม ปรัสเซียยื่นคำขาด แก่ฝรั่งเศสให้ถอนทัพจากสหพันธรัฐฯ นโปเลียนตอบแทนด้วยการทำสงคราม และทำลายล้าง กองทัพปรัสเซียในการรบที่เยนา (Jena) และโอเอสตาท (Auerstadt) นโปเลียนเคลื่อนทัพ ต่อต้านรัสเซียต่อไป และได้ชัยชนะที่ฟรีดแลนด์ (Friedland) ซึ่งชาร์ล เลกซานเดอร์ไม่มี ทางเลือก นอกจากต้องทำสันติภาพด้วยการยอมรับเงื่อนไขในสนธิสัญญาทิลซิท (Tilsit) ใน เดือนกรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๐๗

สนธิสัญญาทิลซิททำให้ปรัสเซียอ่อนแอลง เช่นเดียวกับสนธิสัญญาเพรสเบิร์ก ทำให้ออสเตรียอ่อนแอลง นโปเลียนยึดดินแดนปรัสเซีย ส่วนที่อยู่ระหว่างแม่น้ำโอเดอร์ (Oder) และนีเมน (Niemen) และสร้างรัฐใหม่ขึ้นคือแกรนด์ดัชชีแห่งวอร์ซอ (Grand Duchy of

Warsaw) ซึ่งนโปเลียนมอบให้เจ้าอีเลคเตอร์แห่งแซกโซนีซึ่งเป็นพันธมิตรของพระองค์เป็นผู้ดูแล ส่วนทางด้านตะวันตกนั้น ปรุสเซียต้องเสียดินแดนผืนใหญ่ให้กับราชอาณาจักรเวสต์ฟาเลีย (Westphalia) ซึ่งมีเยอโรม (Jerome) น้องชายของนโปเลียนเป็นกษัตริย์ปกครอง ในเวลาเดียวกันนโปเลียนได้ส่งทัพฝรั่งเศสเข้าโจมตีเนเปิลส์ (Naples) ซึ่งร่วมเป็นพันธมิตรต่อต้านฝรั่งเศส พระนางมาเรีย คาโรไลน่า (Maria Carolina) ซึ่งเป็นพระภคินีของพระนางมารี อังตัวแนตต์ ได้หนีไปพาเลอร์โม (Palermo) พร้อมกับพระสวามี นโปเลียนจึงผนวกราชอาณาจักรเนเปิลส์ไว้กับจักรวรรดิฝรั่งเศส

การยึดครองสเปน ใน ค.ศ. ๑๘๐๘ พระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๔ และโอรสคือ เฟอริดินานด์ ที่ ๗ เกิดกรณีพิพาทกันในเรื่องราชบัลลังก์ และทั้งสองพระองค์ได้อุทธรณ์ต่อนโปเลียน แต่กลับถูกนโปเลียนบีบบังคับให้สละสิทธิในราชบัลลังก์สเปน กองทัพฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองสเปน และโจเซฟ ฟิซายนโปเลียนซึ่งดำรงตำแหน่งกษัตริย์แห่งเนเปิลส์ก็ได้รับสถาปนาให้เป็นกษัตริย์แห่งสเปน

ใน ค.ศ. ๑๘๐๘ นโปเลียนครองอำนาจประมาณ $\frac{๑}{๒}$ ของทวีปยุโรป คือจากมหาสมุทรแอตแลนติก รัสเซียขาว (White Russia) จากทะเลบอลติกถึงทะเลไอโอเนียน และจากแหลมเซ็นต์วินเซนต์ (St. Vincent) ในโปรตุเกสจดแกรนด์คันทรีแห่งวอร์ซอ มีขนาดความยาวเกือบ ๒,๐๐๐ ไมล์ และจากแฮมเบิร์ก (Hamburg) ในตอนเหนือถึงเรจจิโอ ดิ คาลาเบรีย (Reggio di Calabria) กว้างร่วม ๑,๑๕๐ ไมล์ มีประชากรทั้งหมดภายใต้จักรวรรดิฝรั่งเศสประมาณ ๗๐ ล้านคน

เมื่อความตั้งใจที่จะเอาชนะอังกฤษด้วยการสงครามสูญสลายไป นโปเลียนจึงคิดหาวิธีที่จะทำให้อังกฤษพ่ายแพ้ด้วยวิธีอื่น ภายหลังจากยุทธนาวีที่ทราฟัลการ์ นโปเลียนจึงเปลี่ยนมาใช้วิธีทำลายเศรษฐกิจของอังกฤษ โดยการนำเอาระบบภาคพื้นทวีป (Continental System) คือ ปิดตลาดยุโรป ห้ามสินค้าอังกฤษเข้าดินแดนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของพระองค์หรือดินแดนที่เป็นพันธมิตรกับฝรั่งเศส เพราะทรงหวังว่าเมื่อสินค้าออกของอังกฤษทรุดลง จะทำให้อังกฤษยากจนและยอม

อ่อนน้อมต่อพระองค์ มีประกาศออกมาหลายฉบับที่กีดกันสินค้าอังกฤษ และนโปเลียนพยายามให้ทุกประเทศในยุโรปเห็นด้วยและร่วมกันใช้ระบบนี้ทำลายอังกฤษ

อังกฤษได้โต้ตอบระบบภาคพื้นทวีป ด้วยการออกประกาศห้ามเรือชาติที่เป็นกลางเข้าสู่ท่าประเทศฝรั่งเศสหรือประเทศที่ถูกฝรั่งเศสยึดครอง อังกฤษคุมอำนาจทางทะเลได้จึงสามารถบีบบังคับประเทศต่าง ๆ ให้ปฏิบัติตามกฎของตนได้ ระบบภาคพื้นทวีปนำมาซึ่งความหายนะของนโปเลียน เพราะทำให้เกิดความขาดแคลนและราคาสินค้าสูงขึ้น การค้าหยุดชะงัก มีการลักลอบขนสินค้าอังกฤษอยู่ทั่วไป แม้วานโปเลียนจะวางกฎอย่างเคร่งครัด แต่ไม่สามารถควบคุมทุกประเทศให้ปฏิบัติตามได้ พระองค์ต้องเสียเวลาและกำลังอย่างมาก ทุกประเทศในยุโรปต้องหาโอกาสลอบซื้อสินค้าอังกฤษ แม้แต่สันตปาปาไพอัสที่ ๗ (Pius VII) ซึ่งคัดค้านเรื่องระบบภาคพื้นทวีปยังถูกจับกุมขังไว้ใน ค.ศ.๑๘๐๙ ปีต่อมา นโปเลียนทรงส่งถอดพระเจ้าหลุยส์ พระอนุชาออกจากตำแหน่งกษัตริย์แห่งออสเตรีย เพราะขัดคำสั่งด้วยการยอมให้มีสินค้าอังกฤษขายในออสเตรีย ในที่สุดระบบภาคพื้นทวีปของนโปเลียนก็ต้องล้มเหลว เพราะชาติในยุโรปยังต้องอาศัยสินค้าอังกฤษมาก และอังกฤษยังสามารถคุมตลาดการค้าตามที่ต่าง ๆ เกือบทั้งโลก ทั้งในภาคพื้นยุโรป เอเชีย และอเมริกา ทั้งเหนือและใต้

นอกจากระบบภาคพื้นทวีปที่ทำให้นโปเลียนต้องประสบความยุ่งยากแล้ว ภัยพิบัติจะเป็นอีกสาเหตุหนึ่งซึ่งนำความหายนะมาสู่จักรวรรดินโปเลียน ชาวสเปนต่อต้านกษัตริย์โจเซฟอย่างรุนแรง ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.๑๘๐๘ พระองค์ถูกชาวสเปนขับออกจากราชบัลลังก์ ทั้งขุนนางพระและพ่อค้าชาวสเปนได้ร่วมมือกับประชาชนต่อต้านฝรั่งเศส ลัทธิชาตินิยมได้เริ่มและแพร่ขยายอย่างรวดเร็ว โดยที่ฝรั่งเศสเองเป็นผู้เผยแพร่ลัทธินี้จากพฤติกรรมสร้างชาติของตน ชาวสเปนใช้วิธีกองโจรเข้าต่อสู้กับฝรั่งเศส และอังกฤษได้ส่งทัพเข้าไปช่วยทั้งสเปนและปอร์ตุเกส ซึ่งได้แข็งข้อต่อกองทหารฝรั่งเศสที่เข้าไปปกครองปอร์ตุเกสเช่นกัน ผู้ที่เป็นแม่ทัพฝ่ายอังกฤษคือเซอร์ อาร์เธอร์ เวลลีสีย์ (Sir Arthur Wellesley) ซึ่งต่อมาคือ ดยุกแห่งเวลลิงตัน (Duke of Wellington) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.๑๘๐๖ เกิดสงครามในแหลมไอบีเรีย (Peninsular War)

และยึดเยื่อมาจนถึง ค.ศ. ๑๘๑๓ แม้ฝรั่งเศสจะมีชัยชนะบางครั้ง แต่ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จักรพรรดินโปเลียนพยายามยึดราชบัลลังก์สเปนกลับคืนมาให้โจเซฟ แต่ก็สูญเสียกำลังทหารและ ทำให้ทัพฝรั่งเศสอ่อนแอลง ในที่สุดพระองค์ก็ไม่สามารถเอาชนะชาวสเปนที่ทนสู้ และใน ค.ศ. ๑๘๑๓ เซอร์เวลสเลย์ซึ่งได้บรรดาศักดิ์ใหม่เป็นไวส์เคานต์เวลลิงตัน (Viscount Wellington) ก็ได้ชัยชนะเด็ดขาดที่ริทอเรีย (Vittoria) และขับทหารฝรั่งเศสให้ถอยร่นข้ามเทือกเขาพีเรเนส์ (Pyrenees) ไป ชัยชนะครั้งสุดท้ายที่ทูลูส (Toulouse) ในเดือนเมษายน ค.ศ. ๑๘๑๔ เห็นการปิดฉากสงครามทางด้านสเปนโดนสิ้นเชิง

ใน ค.ศ. ๑๘๑๐ ออสเตรียฉวยโอกาสในขณะที่นโปเลียนกำลังเสียเปรียบในการรบ ด้านสเปนทำการแข็งข้อและประกาศสงครามต่อฝรั่งเศส แต่นโปเลียนได้กลับจากสเปนและทำการ สตีโต้ทัพออสเตรียแตกถอยไป กองทัพของอาร์ชดยุก ชาร์ลส (Archduke Charles) ได้ปะทะกับ ทัพฝรั่งเศสอีก ทำให้นโปเลียนเกือบแพ้ในการรบที่เมืองแอสเปิร์น (Aspern) แต่ทัพออสเตรียตาม สตีไม่ตลอด จักรพรรดินโปเลียนจึงกลับมีชัยที่เมืองวากรัม (Wagram) ในเดือนกรกฎาคม แต่ทัพ ฝรั่งเศสก็เสียหายอย่างหนัก ออสเตรียต้องยอมทำสนธิสัญญาสันติภาพเชินบรุน (Treaty of Schönbrunn) ยอมยกแดนโปแลนด์ที่เป็นของออสเตรียแห่งให้แกรนด์ดัชชีแห่งวอร์ซอบางส่วน และต้องยอมยกแคว้นทางฮิลลีเรีย (Illyria) บนฝั่งทะเลอาเดรียติก (Adriatic) บางแคว้น ให้แก่ฝรั่งเศส และยินยอมชดใช้ค่าปฏิกรรมให้แก่ฝรั่งเศสอีก นอกจากนี้พระเจ้าฟรานซิสที่ ๑ ยังต้องยอมยกพระราชธิดามาเรีย หลุยส์ (Maria Louis) ให้อภิเษกกับจักรพรรดินโปเลียนซึ่ง ทรงหย่าขาดจากพระนางโยเซฟิน เพราะไม่อาจให้พระโอรสตั้งที่นโปเลียนทรงปรารถนา นโปเลียนทรง ผูกพันราชวงศ์โบนาปาร์ตซึ่งเป็นราชวงศ์ใหม่เข้ากับราชวงศ์แฮปส์เบิร์กอันเก่าแก่ ใน ค.ศ. ๑๘๑๑ พระนางมาเรีย หลุยส์ ก็ประสูติพระโอรส ทำให้นโปเลียนทรงตื่นเต้นเป็นอันมาก จึงพระราชทาน ตำแหน่งใหม่ให้พระโอรสเป็นกษัตริย์แห่งกรุงโรม (King of Rome) ซึ่งต่อมาแม้จะไม่ได้ครอง ราชบัลลังก์ฝรั่งเศส แต่ก็ได้รับการถวายพระนามว่า พระเจ้านโปเลียนที่ ๒ (Napoleon II, 1811-1832)

หลังจากชัยชนะที่เมืองวากรัมแล้ว นโปเลียนต้องเผชิญหน้ากับสหราชอาณาจักรในดินแดนต่าง ๆ ที่พระองค์แผ่อำนาจไปครอบคลุม ปรัสเซียและออสเตรียได้เร่งปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ และเสริมสร้างกำลังกองทัพให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น มีสมาคมผู้รักชาติที่มุ่งขับไล่อำนาจฝรั่งเศสให้พ้นจากปิตุภูมิของตน ประเทศเหล่านี้เพียงแต่รอวันที่นโปเลียนหรือฝรั่งเศสเกิดพลาดพลั้งเท่านั้น และดูเหมือนว่าในระบายนั้นการเสื่อมอำนาจของจักรพรรดินโปเลียนก็ได้ปรากฏให้เห็นบ้างแล้ว ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงชราภาพลง ไม่เข้มแข็งทั้งด้านกำลังกายและสมองเช่นเดิม ทั้งยังทรงทะเลาะถยานโดยไม่มีขอบเขตและไม่ทรงฟังผู้ใดถวายคำปรึกษา กองทัพของพระองค์ซึ่งเคยประกอบด้วยชาวฝรั่งเศสผู้รักชาติและยึดมั่นในคตินิยมปฏิวัติ มุ่งรบเพื่อประเทศของตน ได้แปรเปลี่ยนเป็นกองทัพผสมนานาชาติซึ่งถูกเกณฑ์มาจากดินแดนต่าง ๆ เช่น เป็นชาวโปแลนด์ เยอรมัน อิตาลี ฮอลันดา เดนมาร์ก ซึ่งไม่เต็มใจรบ ประกอบกับทหารที่เก่งกล้าและมีความสามารถก็ตายในการรบเสียมาก ค่อมมาก ทหารนโปเลียนจึงอ่อนแอลง การใช้ระบบภาคพื้นทวีปเพื่อปราบอังกฤษก็ไม่ได้ผล ช้ำยังทำให้ประเทศต่าง ๆ เพิ่มพูนความเกลียดชังฝรั่งเศสยิ่งขึ้น และระบบภาคพื้นทวีปนี้เองที่จะทำให้นโปเลียนแตกร้ากับซาร์อเล็กซานเดอร์ที่ ๑ แห่งรัสเซีย อันเป็นสาเหตุที่สำคัญที่สุดที่ทำให้นโปเลียนต้องประสบกับความพ่ายแพ้

สงครามฝรั่งเศส-รัสเซีย สัมพันธภาพระหว่างจักรพรรดินโปเลียนและซาร์อเล็กซานเดอร์ ซึ่งอยู่บนรากฐานของสัญญาทิลลิต (Tilsit กรกฎาคม ๑๘๐๗) และสัญญาเออร์เฟิร์ต (Erfurt) ซึ่งเป็นการประกาศกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างฝรั่งเศสและรัสเซีย นั้น เป็นสัมพันธภาพที่คลอนแคลนและมีสาเหตุที่ทำให้ทั้งสองพระองค์แตกแยกกัน ซาร์ทรงกริ้วที่นโปเลียนให้ขยายแกรนด์ดัชชีแห่งวอร์ซอภายหลังจากชัยชนะต่อออสเตรียใน ค.ศ. ๑๘๐๙ นโปเลียนยังปลดพระญาติของซาร์ ออกจากราชบัลลังก์โอลเดินเบิร์ก (Oldenburg) ซึ่งเป็นแคว้นเยอรมัน และรวมแคว้นนี้เข้ากับแกรนด์ดัชชีแห่งวอร์ซอ แต่ที่ซาร์ทรงขัดเคืองพระทัยที่สุด คือ การที่นโปเลียนจะบังคับให้รัสเซียยอมรับระบบภาคพื้นทวีป ทั้งที่รัสเซียยังจำเป็นต้องใช้สินค้าจากอังกฤษ ส่วนนโปเลียนนั้นก็ขัดเคืองเรื่องซาร์ปฏิเสธการขออภิเษกของพระองค์กับพระชนิษฐาของซาร์ และการที่ซาร์ตั้งพิภักดาเยซาเข้าอย่างสูงสำหรับสินค้าฝรั่งเศส ใน ค.ศ. ๑๘๑๐ ในขณะที่ซาร์ประกาศค้าขายกับอังกฤษอย่างเปิดเผย นโปเลียนจึงตัดสินใจตัดสินพระทัยที่จะรบกับรัสเซีย ซึ่งนับว่าเป็นการตัดสินพระทัยที่ผิดพลาดที่สุดของพระองค์

ต้น ค.ศ. ๑๘๑๒ จักรพรรดินโปเลียนรวบรวมทัพจำนวน ๖๐๐,๐๐๐ คน เป็นชาวฝรั่งเศสไม่ถึงครึ่ง นอกนั้นเป็นทหารที่เกณฑ์มาจากดินแดนที่อยู่ใต้อิทธิพล ทางฝ่ายรัสเซียได้เตรียมรับมืออย่างเต็มที่ ชาร์ทรงทำสัญญาสันติภาพกับจักรวรรดิออสเตรีย ทำความปรองดองกับอังกฤษและสวีเดน และทำความตกลงลับ ๆ กับออสเตรียและปรัสเซีย รวมทั้งการเตรียมทัพไว้ จักรพรรดินโปเลียนประกาศสงครามต่อรัสเซียในวันที่ ๒๒ มิถุนายน ค.ศ. ๑๘๑๒ และอีก ๒ วันต่อมาก็ทรงยกทัพข้ามแม่น้ำนิเมน (Niemen) เข้าไปในแดนรัสเซีย แต่ฝ่ายรัสเซียไม่ยอมปะทะกับกองทัพของนโปเลียน เพียงแต่จัดเป็นกองโจรคอยข่มขู่ลอบโจมตีทัพฝรั่งเศส จักรพรรดินโปเลียนไม่สามารถเอาชนะได้ในขั้นเด็ดขาด จึงเสด็จติดตามลี้ภัยเข้าไปในดินแดนรัสเซียยิ่งขึ้น ที่เมืองบอโรดีโน (Borodino) ชาร์ตกลงให้ทัพรัสเซียลงต่อด้านคูแม่ทัพรัสเซีย คือ คูตซอฟ (Kutusov) ได้ปะทะกับทัพฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายเสียหายมาก ทัพรัสเซียได้ถอยไปอย่างมีระเบียบ โดยมีทัพฝรั่งเศสรุกไล่ ในเดือนกันยายนปีนั้นเอง นโปเลียนก็ได้เหยียบย่างเข้ากรุงมอสโก แต่ในคืนที่พระองค์ยกทัพเข้ามอสโกนั้นทรงพบว่า พวกรัสเซียได้เผาทำลายส่วนใหญ่ของกรุงมอสโก ซึ่งรวมถึงเสบียงอาหารและเครื่องใช้ทั้งปวง แม้ขณะที่ชาวรัสเซียถอยหนีก็ได้เผาเสบียงและสัมภาระตามทาง มิให้เหลืออยู่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายฝรั่งเศส นโปเลียนคอยให้ข่าวเจรจาสงบศึก แต่ไม่มีผลในขณะที่ฤดูหนาวอันโหดร้ายของรัสเซียย่างเข้ามา เมื่อขาดเสบียงอาหาร จักรพรรดินโปเลียนก็ไม่สามารถตั้งมั่นในระหว่างฤดูหนาวที่มอสโกได้ในวันที่ ๒๒ ตุลาคม จักรพรรดินโปเลียนก็ส่งถอยทัพจากมอสโก ทัพรัสเซียได้ไล่ตามตีกองทัพฝรั่งเศสมาติด ๆ

การถอยจากมอสโกของจักรพรรดินโปเลียนเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ทหารป่วยเจ็บล้มตายเพราะขาดแคลนอาหารและความหนาวอันทารุณ นโปเลียนได้ถึงกองทัพหนีกลับปารีส ปล่อยให้ทัพที่เหลือยกข้ามแม่น้ำนิเมนเข้าสู่เยอรมนีในสภาพกระปลกกระเป๋สีย์และเหลือคนไม่เท่าไร จักรพรรดินโปเลียนจึงพาคนไปตายในรัสเซียถึงห้าแสนคน เพียงเพื่อสนองความทะเยอทะยานของพระองค์ สภาพที่พัวพันแข็งแกร่งของประเทศฝรั่งเศสแปรเปลี่ยนไปทันที

สงครามต่อต้านนโปเลียน ความหายนะของนโปเลียนครั้งนี้ ทำให้ยุโรปทราบดีว่า ถึงเวลาแล้วที่จะช่วยกันกู้ยุโรปให้พ้นจากอำนาจนโปเลียน สัมพันธมิตรอันประกอบด้วยปรัสเซีย และรัฐต่าง ๆ ทางภาคเหนือและภาคกลางของเยอรมันได้รวมกำลังกับพัลซเซีย ซึ่งซาร์ทรงนำทัพข้ามแม่น้ำนีเมนในวันที่ ๑๓ มกราคม ค.ศ.๑๘๑๓ อันเป็นการเริ่มทำสงครามเพื่อเสรีภาพแห่งยุโรป (War of Liberation) จักรพรรดินโปเลียนได้จัดกำลังด้านทาน แต่ทหารที่เกณฑ์มาใหม่นี้ไม่ได้รับการฝึกปรือเพียงพอ แม้ว่าพระองค์จะสามารถมิชยชนะต่อปรัสเซียและรัสเซียที่เมืองลุตเซิน (Lützen) แต่ก็ไม่สามารถติดตามตีข้าศึกได้ตลอด

เมื่อถึงขั้นนี้เมตเตอร์นิค (Metternich) อัครมหาเสนาบดีออสเตรียได้เสนอให้ ฝรั่งเศสยอมทำสนธิสัญญาสันติภาพถาวร โดยที่ฝรั่งเศสจะยังมีสิทธิในดินแดนที่ยึดไว้หลายแห่ง แต่นโปเลียนไม่ยินยอม พระองค์ขอสงบศึกเป็นเวลาสองเดือน เพื่อหน่วงเวลาปรับกำลังเท่านั้น หลังจากนั้นพระองค์ก็รวบรวมทัพเข้าต่อสู้กับสัมพันธมิตร ซึ่งประกอบด้วยรัสเซีย ปรัสเซีย สวีเดน และอังกฤษ

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ.๑๘๑๓ นโปเลียนต้องรบกับกองทัพใต้บังคับบัญชาของบลูเชอร์ (Blucher) ในไซลีเซีย และกองทัพภายใต้บังคับบัญชาของชาวเชนเบิร์ก (Schwarzenberg) ในโบฮีเมีย แม้ว่าพระองค์จะมีชัยต่อทัพของออสเตรียที่เมืองเดรสเดน (Dresden) แต่ทัพอื่น ๆ ของฝรั่งเศสถูกพันธมิตรทำลายในเดือนตุลาคม ณ สมรภูมิมืองไลพ์ซิก (Leipzig) นโปเลียนต้องรบติดต่อกันถึง ๓ วัน ในการยุทธที่เรียกว่า "การรบระหว่างประชาชาติทั้งปวง" (Battle of the Nations) ฝรั่งเศสมีกำลังน้อยกว่าสัมพันธมิตร จึงตกเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ จักรพรรดินโปเลียนต้องรีบพาทหารหนีข้ามแม่น้ำไรน์สู่แดนฝรั่งเศสในเดือนพฤศจิกายน เป็นอันว่ารัฐเยอรมัน หลุดจากอำนาจฝรั่งเศสไปในที่สุด

ออสเตรียได้เสนอเงื่อนไขสัญญาสันติภาพอีก โดยให้ฝรั่งเศสคงเขตแดนธรรมชาติตามพรมแดนเดิม คือ ภูเขาแอลป์ส แม่น้ำไรน์ และภูเขาพีเรอนีส แต่นโปเลียนปฏิเสธ ดังนั้นต้น

ค.ศ. ๑๘๑๔ ทศต่างประเทศ ๓ ทศก็บุกเข้าแดนฝรั่งเศสทั้งทางทิศเหนือ ตะวันออก ในขณะที่เดียวกัน ดุ๊กแห่งเวอลิงตัน แม่ทัพอังกฤษก็ยกทัพจากสเปนเข้ามาทางด้านใต้ ในเดือนมีนาคม ๑๘๑๔ อังกฤษ ออสเตรีย รัสเซียและปรัสเซีย ให้คำมั่นสัญญาต่อกันว่า แต่ละประเทศจะมีทหารหนึ่งแสนห้าหมื่นคน เพื่อทำการรบจนกว่าโปเลียนจะสิ้นอำนาจ กองทัพสัมพันธมิตรได้เคลื่อนใกล้ปารีสเข้าไปทุกที แม้นโปเลียนจะพยายามป้องกันประเทศ แต่ก็สู้ไม่ไหว ในปลายเดือนมีนาคม จักรพรรดินโปเลียนทรงเซ็นสัญญาล้วนพระองค์ที่พระราชวังฟงแตนโบล (Fontainebleau) ยอมสละสิทธิในราชบัลลังก์ฝรั่งเศสทั้งของพระองค์และพระราชโอรส สัมพันธมิตรยอมยกเกาะเอลบา (Elba) ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ทิ้งออกไปจากดินแดนตะวันตกเฉียงเหนือของอิตาลี ถวานได้เป็นแดนในปกครองของจักรพรรดินโปเลียน และให้ทรงรับเบี้ยบำนาญปีละ ๒ ล้าน ๔ แสน ฟรังก์ พระมเหสีคือเจ้าหญิงมาเรีย หลุยส์ คงมีสิทธิเหนือรัฐพาร์มา (Parma) ในอิตาลี

การกลับมาของราชวงศ์บูบอง เมื่อสัมพันธมิตรร่วมมือกันในการสถาปนาเคานต์แห่งโปรวองซ์ (Count of Provence) พระอนุชาของหลุยส์ที่ ๑๖ ซึ่งเป็นรัชทายาทที่ถูกต้องตามกฎหมาย สัมพันธมิตรได้กำหนดให้ฝรั่งเศสมีพรมแดนเท่าที่เคยมีอยู่เมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๒ แต่ได้ขอให้กษัตริย์องค์ใหม่คือ หลุยส์ที่ ๑๘ รักษาไว้ซึ่งระบอบสังคมและการเมืองที่ปรับปรุงไว้ตั้งแต่สมัยปฏิวัติ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๘ (๑๘๑๔-๑๘๒๗) ได้พระราชทานปฏิญญา (Charter) แก่ชาวฝรั่งเศส สัญญาว่าจะมีรัฐธรรมนูญ มีเสรีภาพในการพิมพ์ และมีความทัดเทียมกัน พร้อมทั้งผดุงไว้ซึ่งข้อตกลงเรื่องที่ดินตามที่ เป็นอยู่ ผู้ที่ร่างระเบียบและดำเนินงานฟื้นฟูราชบัลลังก์แห่งราชวงศ์บูบอง คือ ตาเลย์รอนด์ (Talleyrand)

เมื่อหลุยส์ที่ ๑๘ ขึ้นครองราชย์ พระองค์ประกาศเลิกใช้ธงสามสีเป็นธงชาติ และกลับใช้ธงสีขาวดอกลิลลี่ (lillie) ของราชวงศ์บูบองสีฮัก พระราชทานรัฐธรรมนูญ และให้ระบอบการปกครองของฝรั่งเศสเป็นแบบปรimitตาญาสิทธิราชย์ (Limited Monarchy) และย้ำถึงเสรีภาพและความเสมอภาคตามคติของคณะปฏิวัติ

อย่างไรก็ตาม ชาวฝรั่งเศสส่วนใหญ่ไม่ได้มีเจตนาต้อนรับกษัตริย์ราชวงศ์บูร์บง ความไม่นิยมนี้ทวีขึ้นเรื่อย ๆ พวกลี้ภัยในสมัยปฏิวัติและสมัยนโปเลียนพากันดำเนินชีวิตความเป็นอยู่อย่างทรุทร่า ในขณะที่ทหารผ่านศึกสมัยนโปเลียนต้องถูกทอดทิ้งให้ลำบาก พวกชาวนาปากันทว่าเกรงว่าพวกลี้ภัยจะเรียกเอาที่ดินในครอบครองแต่เดิมคืน หลุยส์ที่ ๑๘ ยังพระราชทานรางวัลแก่ผู้ช่วยเหลือพระองค์มากมาย ทำให้ไม่เป็นที่พอใจของชาวฝรั่งเศสจำนวนมาก จักรพรรดินโปเลียนซึ่งประทับอยู่ที่เกาะเอลบา ได้สลับข่าวความไม่พอใจของชาวฝรั่งเศส ประจวบกับศัตรูของพระองค์กำลังแก่งแย่งผลประโยชน์กันในการประชุมที่เรียกว่า คองเกรสแห่งเวียนนา (Congress of Vienna) รัสเซีย ปรัสเซีย มีข้อบาดหมางกับออสเตรียและอังกฤษในปัญหาเรื่องรัฐแซกโซนีและโปแลนด์ นโปเลียนจึงเตรียมการเสด็จกลับสู่ฝรั่งเศส ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.๑๘๑๕ พระองค์ก็ลอบหนีฝ่าหมู่เรือรบอังกฤษมาขึ้นบกที่ภาคใต้ของฝรั่งเศสในวันที่ ๑ มีนาคม ค.ศ.๑๘๑๕

สมัยรื้อฟื้น เมื่อนโปเลียนกลับเข้าสู่ฝรั่งเศส ทางการฝรั่งเศสได้ส่งกองทหารไปต่อต้าน แต่เมื่อจอมพลเนย์ผู้ได้รับมอบหมายให้จับนโปเลียนเห็นจักรพรรดินโปเลียนในเครื่องแบบจอมทัพ ก็ไม่กล้ายิง กองทหารทั้งหมดกลับเป็นฝ่ายนโปเลียน ในวันที่ ๒๐ มีนาคม จักรพรรดินโปเลียนก็เสด็จเข้าสู่ปารีส ในขณะที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๘ รีบเสด็จหนีไปทางประเทศเบลเยียม จักรพรรดินโปเลียนทรงประกาศยึดฝรั่งเศส และประกาศว่าพระองค์จะเลิกทำสงครามเมื่ออำนาจ และจะมีฐานะเป็นผู้ดูแลรักษาและสันติภาพ และจัดตั้งรัฐบาลตามระบอบรัฐธรรมนูญขึ้น

ข่าวจักรพรรดินโปเลียนกลับฝรั่งเศส ทำให้ประเทศทั้ง ๔ คือ อังกฤษ ออสเตรีย ปรัสเซียและรัสเซีย ละทิ้งข้อบาดหมางและรวมกำลังยกทัพมาสู่ฝรั่งเศสทันที เพื่อต่อต้านทัพสัมพันธมิตร นโปเลียนตัดสินใจที่จะยกทัพไปเผชิญศึกกองทัพอังกฤษภายใต้บัญชาการของเวลลิงตันและกองทัพปรัสเซียในบังคับบัญชาของบลูเออร์ ที่ตำบลวอเตอร์ลู (Waterloo) ในประเทศเบลเยียม เกิดการรบใหญ่เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน ค.ศ.๑๘๑๕ นโปเลียนต่อสู้จนสุดความสามารถ แต่พระองค์ต้องพ่ายแพ้ในคํ่าวันนั้น นโปเลียนได้หนีกลับปารีสและประกาศสละราชบัลลังก์เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน และมอบพระองค์แก่ชาวอังกฤษ ทัพสัมพันธมิตรได้เข้ายึดปารีสและเชิญพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๘ กลับมาปกครองฝรั่งเศสอีก

จักรพรรดินโปเลียนถูกส่งพระองค์ไปเกาะเซนต์เฮเลนา (St.Helena) ที่อยู่โดดเดี่ยวทางภาคใต้ของมหาสมุทรแอตแลนติก มีชีวิตอยู่อย่างขมขื่นตลอดระยะเวลา ๕ ปีครึ่ง จนถึงพระชนม์ใน ค.ศ.๑๘๒๑ ทรงใช้เวลาที่เหลือของชีวิตบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ทรงประสบมา โดยแสดงว่าพระองค์เป็นผู้พิทักษ์เสรีภาพ สันติภาพ ศาสนา เป็นมิตรต่อประเทศที่อ่อนแอ พระองค์ให้เหตุผลการกระทำของตนเอง และมีอิทธิพลพอที่จะทำให้คนรุ่นหลังเชื่อถือในตำนานโปเลียน (Napoleonic legend) ซึ่งเป็นเครื่องเร้าความปรารถนาของชาวฝรั่งเศสที่จะสนับสนุนเชื้อสายของราชวงศ์นโปเลียนในวันข้างหน้า

เชิงอรอบทที่ ๓

¹Charles Breunig. The Age of Revolution and Reaction.
1789-1805. New York: W W Norton, 1970. p. 81.

²loc. cit.

³Ibid. p. 81.

⁴Vincent Cronin, Napoleon, Pelican Books, 1971.

⁵Breunig. op. cit. p. 82.

⁶Loc. cit.

⁷Ibid. p. 85.

⁸Ibid. p. 86.